

MÚLT IDEJŰ IGERENDSZERŰNK A KORAI KÖZÉPMAGYAR KORBAN

NÉMETH RENÁTA

1. Időreprezentáció a természetes nyelvekben. A dolgozat célkitűzése.

Az emberi nyelv ontogenezisében elválaszthatatlan a fogalomalkotó gondolkozás fejlődésétől. Létrejöttében döntő lépés lehetett a jelzések ingertől független használatának kialakulása. Az „itt és most”-tól való elszakadni tudás szükségszerűen összefügg a cél fogalmának kialakulásával: az ember célkövető élőlény. A cél nem része az adott szituációnak, elérésének érdekében viszont múltbéli tapasztalatainkra támaszkodunk.

Az ún. antropológiai időfogalom szerint az idő egy lineáris egyenessel szimbolizálható, melyen az „itt és most”, azaz a Bühleri mutatómező az egyetlen kitüntetett pont. Az ettől a ponttól balra eső félegyenes a múltat, a jobbra eső félegyenes pedig a jövőt jeleníti meg (Comrie 1985: 2–4).

Az antropológiai idővel általában szembeállítják az akár nanoszekundumos pontossággal mérhető fizikai időt, mely tulajdonképpen a természet ismétlődő mintázatainak, ciklusainak leképezése. Ebben az értelemben az idő társadalmi intézmény, a történések szakadatlan áramában való tájékozódást és az emberek együttélését megkönnyítő eszköz (Elias 1990).

A társadalomba születő egyén tudatában a kétféle időfogalom egységben létezik. A lineáris időegyenest képesek vagyunk a maga egészében szemlélni, illetve, ha szükséges, szakaszokra: évekre, hónapokra, napokra, akár nanoszekundumokra is bontani, valamint – az egyenest önmagába visszakanyarítva – rövidebb-hosszabb ciklusokat (hurkokat) képezni.

A szituációknak a fogalmi időtengelyen való elhelyezésére minden természetes nyelv képes. Comrie szerint a nyelv minden elvont fogalom, így az időbeni helyzet kifejezésére is háromféle eszközzel rendelkezik. Használhatunk (1) lexikálisan összetett kifejezéseket, melyek a legpontosabb specifikációt is lehetővé teszik. Ilyenek az *öt perccel azelőtt, hogy János hazaért, tíz másodperccel a Nagy Bumm után* vagy akár *2000. október huszonötödikén délután*. Ezekon kívül rendelkezésünkre áll korlátozott számú (2) időhatározószó: *tegnap, tavaly, most*. A kontextusra legkevésbé érzékeny nyelvi kifejezőeszköz (3) az igeidő (Comrie 1985: 8–9). Ezt a listát a magyar nyelvre vonatkozóan feltétlenül ki kell egészítenünk az időt jelölő melléknevek (pl. *évszázados, rövid, ill. hosszú (idő)*) és főnevek (pl. *karácsony, húsvét*) nem túl nagy csoportjával, valamint a melléknévi és határozói igenevek készletével (pl. *Az olvasó fiú csokit majszolt*).

Az idővel foglalkozó nyelvészeti szakirodalom a felsorolt nyelvi eszközök együttese által ábrázolt időviszonyokat a mondat külső időszerkezetének nevezi, megkülönböztetve a mondatban ábrázolt szituáció belső időszerkezetétől, mely a mondat aspektuális értékében fejeződik ki (Kiefer é. n. 248). Bár a két fogalom

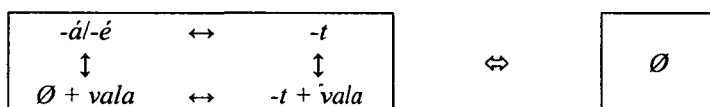
megkülönböztetése elméletileg indokolt, a kérdéssel foglalkozó legtöbb nyelvész szerint az igeidő és aspektus csak egymással összefüggésben vizsgálható és írható le.

Vizsgálódásaim célja annak a kérdésnek a lehető legtöbb szempontú körüljárása, hogy a múlt idejű események nyelvi reprezentációját szolgáló eszközkészletnek a magyar nyelvtörténet során tapasztalt és oly sokat emlegetett gyökeres átalakulása (Bárczi–Benkő–Berrár 1967: 202) összefüggésben van-e azzal, hogy a magyar anyanyelvű beszélőknek módosult az időhöz való viszonya.

Dolgozatomban ennek a kutatásnak a kezdeti fázisáról adok számot. Első lépésként a kései ómagyar kor múlt idejű igerendszeréből kiindulva, a folytonosság és a fejlődés irányvonalait keresve, a középmagyar korszak első harmadában használatos múlt idejű igerendszert próbáltam feltérképezni. Minthogy a nyelvi változás mindig a beszélt nyelvben indul meg, a nyelvi korpusz összeállításánál egyrészt arra törekedtem, hogy a beszélt nyelvhez legközelebb álló műfajokból válogassak, másrészt fontos szempont volt, hogy eredményeim összevethetők legyenek E. Abaffy Erzsébet kutatásainak eredményeivel. Így Martonfalvai Imre deák *Emlékiratainak* (ME) első 30000 n-jét és hasonló terjedelemben 25 magánlevelet vizsgáltam. A szövegek 1580 és 1595 között keletkeztek.

2. Múlt idejű igerendszerünk az ómagyar kor végén

A korpusz elemzése előtt tekintsük át röviden az ómagyar kor végén kirajzolódó múlt idejű igerendszert. A múlt idejű igealakok – Jost Trier terminusával – grammatikai mezőt alkotnak. Györke József az igeidőről írt cikkében a saussure-i rendszer-szemlélet jegyében arra hívja fel a figyelmet, hogy „az egyes időalakok értékét csak a velük szemben álló és szoros rendszert alkotó többi időalak értékétől függőleg lehet megállapítani” (Györke 1942: 102–3). A kései ómagyar kori múlt idejű igerendszer formái és jelentés- illetve funkcióbeli összefüggései a következő ábrával szemléltethetők:

Az egyetlen uráli alapnyelvi, de legalábbis finnugor kori *-j múlt idő jeles igealak pusztán a jelen idejű igealakkal állt szemben, míg a kései ómagyar korban egyrészt a négy feltüntetett múlt idejű igealaknak egymáshoz, másrészt mindannyiuknak a jelen idejű igealakhoz való viszonya alkot rendszert.

Mit is jelent ez? A sokelemű múlt idejű igerendszer kialakulása nem befolyásolta az eredeti bináris múlt : nem múlt oppozícióra épülő igerendszert abban az értelemben, hogy az eredeti vektoriális rendszer sem egészét, sem múlt idejű alrendszerét tekintve nem alakult át metrikussá (Laziczius 1933). Az újabb múlt idejű alakok létrejöttével és grammatikalizálódásával azonban jelentősen kibővült az a nyelvi eszköztár, amelyből a nyelvhasználó mondanivalója megfogalmazásakor válogathatott. Az igealakoknak megvolt a maguk többé-kevésbé kötött funkciója. E. Abaffy Erzsébet szöveg-statisztikái alapján az *-ál-é*, illetve a *-t* jeles múltról azt mondhatjuk, hogy „Az *-ál-é*

jeles, elbeszélő múltnak nevezett múlt [...] a múltban megtörtént eseményt, valamely eseményláncolat egy-egy láncszemét fejezi ki anélkül, hogy azt a beszélő a jelenrel kapcsolatba hozná” (E. Abaffy 1983: 139). Így érthető, hogy elbeszélő szövegeinkben ez az igealak gyakoribb. A befejezett melléknévi igenévből verbum finitummá átértelődött *-t* jeles múlt ezzel szemben, eredeti jelentésstruktúráját részben megőrizve „a jelenre nézve is fontos információkat közöl” (E. Abaffy 1983: 150). Így válhatott – a levelek és kódexekbeli közvetlen megnyilatkozások tanúsága alapján – a korabeli élőbeszéd általánosan használt múltjává. Az összetett igealakok funkciójáról részletesebben a korpusz elemzése kapcsán szövegek. Itt elégedjünk meg annak felidézésével, hogy a $\emptyset + vala$ szerkezetű múlt elsősorban a fordításirodalomban terjedt el, ahol a latin praeteritum imperfectum fordítására szolgált. Az igealak eredeti jelentése a tartós-folyamatos múlt lehetett. A *-t + vala* szerkezetű múltat kódexeink a latin plusquamperfectum fordítására használják: két múltbeli szituáció közül a korábbi kifejezésére szolgál, azaz relatív igeidőként funkcionál. Eredeti magyar szövegeink azonban az igealak más jellegű használatáról is tanúskodnak.

3. A korpusz elemzésének tanulságai

3.0. Statisztika

A korpusz vizsgálatához a 2. pontban összefoglalt ismeretek birtokában kezdtem hozzá. Először statisztikát készítettem a négy leggyakrabban előforduló igealak kihasználtságáról. A következő táblázat összesítve mutatja a korpuszban talált igealakok számát, valamint egymáshoz viszonyított arányukat százalékban megadva:

	<i>-ál-é</i>	<i>-t</i>	$\emptyset + vala/volt$	<i>-t + vala/volt</i>	Σ
ME	265 59,4%	150 33,6%	7/0 1,6%	12/12 5,4%	446 100%
Levelek	24 7,1%	287 84,6%	7 2,1%	21 6,2%	339 100%

A táblázat alapján legalább három kijelentést tehetünk:

- A vizsgált szövegekben az egyszerű múltak kihasználtsága jóval magasabb arányú, mint az összetett múltaké.
- Szem előtt tartva az egyszerű múltak jellemzését, számítani lehetett rá, hogy az elbeszélő szövegnek minősülő Martonfalvai *Emlékirataiban* az elbeszélő múlt aránya nagyobb lesz, mint a levelekben.
- Ugyanígy várható volt, hogy a levelekben, melyeket az élőbeszédhez legközelebb álló írásos műfaj reprezentánsainak tekinthetünk, a *-t* jeles múlt mutatkozik kihasználtabbnak.

Az adatok ugyanakkor több problémát is felvetnek.

- 1) Magyarázatra szorul a Martonfalvay *Emlékirataiban* kimutatott nagyszámú *-t* jeles múlt idejű igealak használata (3.1.).
- 2) Közelebbről szemügyre kell vennünk a levelekben adatolt kisszámú elbeszélő múlt igealak használatát (3.2.), valamint ugyanígy
- 3) a Martonfalvay *Emlékirataiban* és a levelekben talált összetett igealakok használatának szabályait (3.3.).

3.1. A *-t* jeles múlt idejű igealakok Martonfalvaynál

Martonfalvay Imre *Emlékiratai* tulajdonképpen egy kérvényhez csatlakozó nagy-szabású indoklás, melyben azért sorolja elő a Török család három nemzedékének szolgálatában töltött 65 esztendő eseményeit, hogy érdemeiért maga és gyermekei számára valamiféle birtokot nyerjen. Ez a beszédszándék határozza meg a vizsgált szöveg narratív szerkezetét, mely szoros összefüggésben áll az elbeszélő és *-t* jeles múlt arányának kérdésével.

A kéziratban felfedezhető javítások és betoldások alapján feltehetjük, hogy Martonfalvay tudatosan dönt az elbeszélő, illetve a *-t* jeles múlt használata között.

Az alábbiakban a szöveg egy általam narratív egységnek tekintett részletét idézem:

„Mikorth az Naḡōs Theoreok Balinth wram zolgalatiara atham Magamath Sommogh varban igen Iffiuchka voltham, Eleozeor Nagh Gergell Ideyeben za [...] tho voltham, Az Vthan Vice Vduarbiro voltham, es az Mýth ferdinand kýrall w feolsege, az w kýrall [...]’adoiaból w Nag s̄ānak deputalth Een kezemheoz ýarth, arrolis en thartotam zamoth w Naḡānak, hogh nagh gergell az Somoghvarý tizteth meg Resignala w Naḡk, az vduarbýrossagoth en Ream biza w Naḡa, es az en Iffiussagomhoz kepest hýuen es Igazan zolgaltham w Naganak, (...) Nem sok wdeo Mwluan nagh Gergelre Gonoz Vettkýerth wram w Naḡa (Reia) megh haraguek (gonoz chielekódetýerth) Troia Castellath Reýa zallatha az en kḡmes Vram, paranchiolla nekemis Sommogh varban, hogh ennýs oda meoniekh Minden Nepemel (hogh) es nagh gergilth hazabol ký woniuk, de Ereossen Thartha magath, egh nihan ember halla Megh az Kastell allath, de hogh az arokiath Castellianak Meghteoltheok el Iede, kḡmre-e megh ada Magath, es az en Vrānall sokath Theorekóthwnk nagh gergólýerth, Megh [...] Nekýe Ennis kezes voltham [...] etc” (ME 2).

Az egész szöveg hasonló felépítésű szakaszokra tagolható. Ez talán azt a folyamatot is mutatja, ami írás közben Martonfalvay tudatában lejátszódhatott. Úgy képzelhetjük el őt, mint aki szilárdan eltökélte, hogy most már igazán határozottan lép fel gazdáival szemben. Ilyenkor *-t* jeles múltat használ. Igyekszik szem előtt tartani célját, de az emlékek sodra minduntalan magával ragadja: ilyenkor átvált elbeszélő múltba. Aztán mintha eszébe jutna, hogy ő tulajdonképpen nem az emlékezés kedvéért ír. Ilyenkor mintegy „kisiklatja” az eseménysort. Ezeknek a mondatoknak tipikus igéje a *szolgálat* és szinonimái. Úgy vélem, itt egészen kézzelfoghatóan megragadható a *-t* jeles múlt jelentésének az a mozzanata, hogy olyan információt közöl a múltból, mely a jelenre nézve fontos, és ami nyilván hozzájárulhatott élőbeszédbeli terjedéséhez. Itt: ‘a

múltban, 65 éven át hűségesen szolgáltam, megöregedtem, semmit sem kaptam fáradozásaimért, most jutalmat és kárpótlást várok'. Martonfalvay aztán ismét felveszi az elbeszélés fonalát. Az elbeszéléshez visszatérő mondatok tipikus időhatározói kifejezésekkel vagy időhatározószókkal kezdődnek: *Nem sok wdeo Mwluan* (ME 2, 7), *Ez Idew keozben* (ME 3, 6, 9), *aztul fogwa* (ME 8), *Mikort* (ME 10). Ezekkel mintegy visszahelyezi az olvasót a jelenből a múltba, az elbeszélés aoristos idejébe, ahol az események között a mese linearitása igazítja el az olvasót.

3.2. Az elbeszélő múlt használata a levelekben

A vizsgált levelekben előforduló egyszerű igealakok 93,2 százaléka *-t*, és mindössze 6,8 százaléka *-ál-é* jeles. Eredményeimet E. Abaffy Erzsébetnek a *Dunántúli misszilisekről* készített statisztikáival összevetve annyit mondhatunk, hogy az arány tovább módosul a *-t* jeles múlt javára. Szignifikánsnak tekinthető, hogy a 25 megvizsgált levél közül 16-ban egyáltalán nem találunk elbeszélő múltban szereplő igealakot. Összesen 21 *-ál-é* jeles múlt idejű igealakot találtam, ezeket közelebből is szemügyre vettem. J. Soltész Katalin az elbeszélő múlt kihalásáról szólva rámutat néhány olyan pontra a nyelvi rendszerben, ahol az *-ál-é* jeles alakok továbbélhettek a *-t* jeles múltak áradatában. Egyik megfigyelése szerint az elbeszélő múltnak a *-t* jeles múltak sorában erősebb hangulatkeltő hatása lehetett, ezért használhatták magasztos érzelmek és tettek kifejezésére (J. Soltész 1957: 135). Álljon itt illusztrációképpen két levélrészlet. Az egyik írója Isten kegyelméről tesz tanúságot: „De az én jót tevő Istenem nem nézé az én hitetlenségömet, hanem kegyelmes gondot visele reá...” (Sigér Anna Mariássy Andrásnak, 1584); A másikban a levélíró a családfő szavait és tetteit idézi fel: „Fiam kedígh Zrýttej (?) Miklós uram azonképen siettetött kérésével, kiről azt végzé uram atyád magában, hogy ha semmiképen nem birhatnák jó szóval az halasztásra úket, haraggal nem tartanók meg...”

Az azonos tövű igék alaki hasonlóságának kerülésére való törekvés jegyében a *-t* jeles múlt alternatívájaként szintén fel-felbukkan az elbeszélő múlt. Példaként álljon itt Balassi Bálintnak Battyány Ferenchez írt, 1593-as keltezésű leveléből a következő néhány sor: „Skatulát is hozott volt, négy pecsétet hiszem, kit csak megmutatott a Galenus-szabású szolgáltnak, agg Márkusnak, s meg[int] visszavitte magával. Az az ám, hogy csak mutatá neki, mint Isten ígélet földet Mózesnek, de nem engedte, hogy örülhessünk neki.”

Ezek a szövegek is azt tanúsítják, hogy az elbeszélő múlt és a *-t* jeles múlt mint a múlt idő reprezentálására alkalmas grammatikai eszközök között a beszélő szabadon választhatott, a döntést inkább az *-ál-é* jeles múltnak tulajdonított stílusérték befolyásolhatta.

3.3. Az összetett múlt idejű igealakok használata

Szövegstatistikám tanúsága szerint az összetett múltak az élőbeszédhez közeli nyelvhasználatban meglehetősen csekély számban fordulnak elő, használatuk arányában, úgy tűnik, műfaji megoszlás sem figyelhető meg. Az egyszerű múltakénál jóval kisebb mértékű kihasználtságuk feltehetően összefügg a nyelv fejlődése során felvett funkcióik jellegével.

Kezdjük a \emptyset + *vala* szerkezetű igealak vizsgálatának tanulságaival! A \emptyset + *vala* típusú igealak eredetileg tartós-folyamatos múltat jelölhetett. Legtermészetesebb funkciója tehát a múltban fennálló állapot megjelenítése. Az állapotok gyakran szolgálnak esemény vagy eseménysorozat háttéréül. Ilyenkor az igealak természetesen változhat a magát a történetet elbeszélő *-ál-é*, illetve *-t* jeles múlt idővel. Például: „azonkewzbe latnj el Iewe az en kīnēs wram Nag vigan lakek egnap, Massik Nap kethelre Ewezenek az *balaton vizen*, onet Somoguarba hoa megien wolt kochikon, [...] tahat Egh haraztbol delj pal, bereczk deak Es raach mikola etc. sokan, az kochikra wtetek” (ME 7). A ‘valamilyen állapotban levés’ egyik, az ember számára különösen fontos esete a ‘valamilyen mentális, lelki- vagy érzelmi állapotban levés’. A korai középmagyar korban az ilyen tartalmat kifejező nyelvi részrendszernek az ún. modális segédigék (*akar, kíván, tud, hisz, érez*) mellett a \emptyset + *vala* szerkezet is fontos eleme lehetett: „en oth Maradek az hadnagh Engedelmebwł az honneth az ellensegetth varjwk *vala*” (ME 3). A \emptyset + *vala* igealak jelentésstruktúrájából természetesen adódott, hogy kifejezhetett ismétlődő, illetve habituális, már-már tulajdonságszámba menő cselekvést. Derivációs morfológiai eszköztárunk bővülésével a \emptyset + *vala* igealaknak ezt a funkcióját gyakorító képzőink vették át, csökkentve az igealak használatát, ami bizonyára hozzájárult a nyelvi rendszerből való lassú kikopásához. Így például: „Mind Attiafiainak Mind zolgainak sok karth (teoth) *tezzen wala*” (ME 4); „Mentem *vala* Magamat giogjwlatlan [...] tommal” (ME 7). Az igealakot a „befejezetlenség” jegye teszi alkalmassá arra, hogy kifejezhessen olyan szándékolt, óhajtott cselekvést, amely végül nem ért célhoz, nem jutott eredményre. Az imperfectum de conatu jelentéstartalma az állapot, érzelem, szükségesség, képesség kifejezésére épül rá, ahogy ezt a következő példából is láthatjuk: „Touaba, uilem uala ašt hogj ez napokban egjüt lehessünk, halhassunk, de az Berenche ugj hošta az mint ešembe uettem hogj meg nem lehet” (Telegdy Pál Várady Katához (1589): Eckhardt 25). A cselekvés, történés realizálhatatlansága válhatott az újabb jelentésfejlődés alapjává: a casus irrealis esetén a cselekvés, történés megvalósulásának akadályoztatott voltáról van szó. Ebben a funkciójában a \emptyset + *vala* igealak világosan érintkezik a feltételes mód szerepkörével, ezért gyakran szerepel feltételes jelentéstartalmú mellékmondatokban, melyek tipikus kötőszava a *ha*. Példaképpen: „most Jo husban uolnanak ha megh nem hituankoznak uala” (Telegdy János Telegdy Pálnak (1589): Eckhardt 86).

A *-t* + *vala* szerkezetű múlt elsősorban relatív igeidőként funkcionál: jelölheti két múltbeli esemény közül a korábbi, akárcsak a latin plusquamperfectum, ahogy ezt a következő mondatban látjuk: „Nem akar *vala* kŷ Mennj, de az kinchtarto barat, kŷ az *eleut* el arulta volt az en vramat, egiebet nem akara benne” (ME 11). A *-t* + *vala* szerkezetű múlt használata azonban egyrészt nem kötelező érvényű, másrészt viszonyított múltként állhat jelen idejű igealak mellett, sőt önállóan is használatos lehetett olyan mondatokban, ahol csak a kontextusból vált nyilvánvalóvá, hogy a mondatban kifejezett tényállás a beszédidőhöz képest régen állt fenn. Például: „Mert nem tudom, mindketten micsoda szemírmes planéta alatt lettünk volt, hogj őszve nem szokhatunk...” (Telegdy Pál Várady Katának (1588): MSzvgy. 238). Érdemes megjegyeznünk, hogy a régen közelebről nem definiált szubjektív érték lehetett.

Az előidejűség kifejezése szorosan összefügg a világban felismert ok → okozat szekvencia nyelvi megjelenítésével. Így válhatott a *-t + vala* típusú múlt idejű igealak a következő: „Ew Ngāys meg erkewzek *azonban* Imar az banaizok az kew fal ala raktak wala az pwska port, el Iedenek az war beliek...” (ME 10), és az okadó, magyarázó mellérendelés, majd az absztrakció magasabb fokán az okhatározói alárendelés: „Miert hog az dersfŷ vrak papan letembe zekerlowaimatis el wittek volt hazamtul, Nem wolt Morhamat Min elhordanj az terek es egieb koborlok elewt, etc.” (ME 20), és végül az ún. sajátos jelentéstartalmú, elsősorban megengedő, következményes és feltételes mellékmondatok tipikus állítmányává.

4. Összefoglalás

Összefoglalásképp a következőket emelem ki: Minthogy a nyelvi fejlődés léptékét tekintve a kései ómagyar kor és az általam vizsgált bő évtized között viszonylag rövid idő telt el, kiugró változásokra nem is számíhattam. Vizsgálódásom megerősíteni látszik egyrészt azt a korábbi feltételezést, hogy a két egyszerű múlt használata ebben a korszakban már opcionális lehetett, mégpedig műfajtól függően. Pontosabb lenne talán úgy fogalmazni, hogy a választást az aktuális kommunikációs helyzet és persze az ezzel járó műfaji, stilisztikai kötöttségek befolyásolhatták. Másrészt az összetett múltak funkcióinak bemutatása során talán sikerült jelezni, hogy az igealakok jelentésstruktúrájuk fokozatos fejlődése során elsősorban aspektuális és modális értékeket vettek fel. Az aspektus és a mód, az igeidő-választáshoz hasonlóan erősen szubjektív meghatározottságú, és a korai középmagyar korszakban a grammatikai eszközkészlet lehetséges felhasználását illetően, úgy tűnik, kevésbé szabályozott. Ahogy Szarvas Gábor fogalmaz: a magyarban az egyes múlt idejű igealakok közötti különbség „a mult cselekvés minőségének megítélésén s e minőségek kiemelésén alapszik” (Szarvas 1872: 294). Ráadásul ezek a fogalmi kategóriák több ponton érintkeznek egymással és más mentális reprezentációkkal. A nyelv mint rendszer a maga öntörvényűségében és dinamikájában egyfelől így moshatta el a kevésbé határozott funkciókkal bíró múlt idejű igealakjainkat, másfelől viszont egyéb részrendszereinek, elsősorban igekötő-rendszerünknek gazdagodásával biztosította ugyanazon mentális tartalmak kifejezésének lehetőségét.

IRODALOM

- Bánhidi Zoltán 1941: A magyar nyelv összetett igealakjai, *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 63.
- Bánhidi Zoltán 1957: *A magyar összetett igealakok jelentéstörténete = Nyelvtudományi Értekezések* 12.
- Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán 1967: *A magyar nyelv története*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Comrie, Bernard 1985: *Tense*, Cambridge, Cambridge University Press.
- E. Abaffy Erzsébet 1983: Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban, in Balázs János szerk.: *Areális nyelvészeti tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 113–79.

- E. Abaffy Erzsébet 1989: Az igemód- és igeidő-rendszer, in Benkő Loránd szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 104–21.
- E. Abaffy Erzsébet 1992: Az igemód- és igeidőrendszer, in Benkő Loránd szerk.: *A magyar nyelv történeti nyelvtana 2/1*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 120–66.
- Elias, Norbert 1990: Az időről, in Gellériné Lázár Márta szerk.: *Időben élni*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 15–47.
- Györke József 1942: Az igeidő, in *Emlékkönyv Melich János 70. születésnapjára*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 95–103.
- Kiefer Ferenc é. n.: *Jelentésmélet*, Budapest, Corvina.
- Laziczius Gyula 1933: A finnugor idők kialakulásának kérdéséhez, *Magyar Nyelv 29*, 18–25.
- Pais Dezső 1944: A *vala, volt, volna* elemű összetett igealakjaink keletkezésének kérdéséhez, *Magyar Nyelv 40*, 193–7.
- J. Soltész Katalin 1957: Az elbeszélő múlt kihalása, *Magyar Nyelv 53*, 127–38.
- Szarvas Gábor 1872: *A magyar igeidők*, Pest.